

Катерина Шевчук

ПЛЮРАЛІЗМ ЕСТЕТИКИ ВЛАДИСЛАВА ТАТАРКЕВИЧА

Статтю присвячено аналізу естетичної концепції В. Татаркевича, визначенню предмета, напрямку і методологічної позиції його естетичних досліджень. Основну увагу звернуто на підкреслення філософом багатоаспектності естетичних явищ і обґрунтування плюралізму в естетиці, а також значення імпліцитної естетики.

Ключові слова: плюралізм, естетика, імпліцитна естетика, В. Татаркевич.

К. Шевчук. Плюрализм эстетики Владислава Татаркевича

В статье анализируется эстетическая концепция В. Татаркевича, определяется предмет, направление и методологическая позиция его эстетических исследований. Главное внимание уделяется выделению философом многоаспектности эстетических явлений и обоснованию плюрализма в эстетике, а также значение имплицитной эстетики.

Ключевые слова: плюрализм, эстетика, имплицитная эстетика, В. Татаркевич.

K. Shevchuk. The pluralism of Wladyslaw Tatarkiewicz's aesthetics

The article is devoted to the analysis of W. Tatarkiewicz's aesthetical conception. It deals with problems of definition the subject, direction and methodological position of his aesthetical investigations. Author pays attention to the questions of multi-dimensional character of aesthetical phenomena, foundations of pluralism in aesthetics and value of implicit aesthetics.

Key words: pluralism, aesthetics, implicit aesthetics, W. Tatarkiewicz.

Владислав Татаркевич – естетик зі світовою славою, філософ, мистецтвознавець, знавець історії філософії. Його творчий

доробок становить понад 300 праць. До найвідоміших з них належать: «Історія філософії» («Historia filozofii»), т. 1 і 2 – 1931, т. 3 – 1950; «Про щастя» («O szczęściu») – 1947; «Історія естетики» («Historia estetyki»), т. 1 і 2 – 1960, т. 3 – 1967; «Дорога до філософії» («Droga do filozofii») – 1972; «Дорога через естетику» («Droga przez estetykę») – 1972; «Історія шести понять. Мистецтво, прекрасне, форма, творчість, відтворення, естетичне переживання» («Dzieje sześciu pojęć. Sztuka, piękno, forma, twórczość, odtwórczość, przeżycie estetyczne») – 1975.

Життя В. Татаркевича було повністю присвячене ідеям Прекрасного, Добра та Істини. Філософ був не лише теоретиком цінностей, що складають триєдину давньогрецьку *хорейу*, але був також їх послідовником [1, с. X].

У його переконанні історія була підтвердженням існування широкого розуміння тягlosti культури, трактував її як джерело декалога цінностей сучасної людини, історія виявляла результати особливої місії мистецтва і виняткової позиції художника. Філософ вважав, що саме історія, ознайомлення з нею, спрощує розуміння навколишнього світу. Писав: «Хотів на ґрунті історії з'ясувати для себе, якими є можливості цього світу, можливості думки і творчості» [11, с. 157].

Філософія, на думку філософа, має узагальнюючий поняттєвий характер, оскільки предметом філософії є поняття. «Історія філософії є історією відкриття її понять» [9, с. 15]. Її творенням є, отже, поняття, а метою – поява погляду на світ. Філософувати, таким чином, означає «збудувати науку, яка дає погляд на світ: ця наука називалась і називається філософією» [4, с. 13].

Естетична концепція В. Татаркевича виростає з глибокого знання класичної середземноморської культури, її джерел, історії, її видозмінення і сприйняття наступними епохами. Його праця «Історія естетики» охоплює розвиток естетики від початку її історії до XVII ст., яким власне і завершується. Ідеалізація ранніх етапів історії європейської естетики збігається з початком проявлення – присутнього до сьогодні – відходу від класичного античного етосу.

Твори В. Татаркевича виявляють потребу віднайдення стабільності в неспокійному світі. Сумнівне, крихке й хаотичне «зараз» не дає такої можливості. Джерелом впевненості стає натомість Історія. Лише відповідь на питання «звідки приходжу»

дозволяла філософу знайти сенс буття в сучасності. Таким чином, дослідження генези є не лише джерелом історичного знання, але дозволяє краще зрозуміти сутність сучасного світу і сенсу нашої екзистенції [1, с. XXVII].

Татаркевича однак цікавила не історія як така, але її окремі види – історія філософії, історія мистецтва. Дослідження останньої було надзвичайно важливим для філософа. Про місце мистецтва у світі писав: «необхідне для підтвердження і прояву тягlosti, як знак континууму, який можна протиставити не лише минанню історії, але також індивідуальній, видовій кінченості людини» [11, с. 184].

В. Татаркевич створив науку про історію середземноморської естетики як предмет досліджень. Завдяки зібранню і систематизації розпорошеного і до того часу неповного знання джерел, філософу вдалося углядіти взаємні зв'язки між окремими школами, течіями й епохами. Свідченням рівня і значення доробку В. Татаркевича з історії естетики є той факт, що його «Історія естетики» перекладена багатьма мовами світу (англійською, французькою, російською, словацькою, італійською, румунською, німецькою, індуською, китайською, іспанською).

На думку філософа, естетика як цілісність є як наукою про прекрасне, так і наукою про мистецтво. Це два основні напрями дослідження естетики, крім них існує багато інших. Обидва поняття (прекрасне і мистецтво) мають свій обсяг і предмет, але не можна їх розділяти, однак естетик може вибрати – займатися прекрасним чи мистецтвом.

В. Татаркевич прагне окреслити завдання естетики: вона повинна визначати властивості речей, які досліджує. Прагне, таким чином, відповісти на питання: якими є властивості прекрасного і які мистецтва, як прекрасне діє на людей, як мистецтво з'являється і як розвивається [3, с. 10].

Окреслення багатоаспектності в розвитку та формуванні понять естетики значно розширює сферу її досліджень, але водночас ґрунтовно поглиблює і збагачує знання про зв'язок естетики та інших форм свідомості. Такий підхід є виразом прийнятої загальної методологічної основи, яка «спільне підґрунтя» вбачає у переконанні «про різноманіття явищ: прекрасного, мистецтва, естетичної позиції, не говорячи вже про різноманіття понять, поглядів на прекрасне, мистецтво, естетику в різні епохи, в різних

письменників, а навіть і в одного й того ж письменника» [7, с. 6].

З 1913 р. програмним елементом естетики В. Татаркевича стало поняття *плюралізм*. Такий підхід є виразом загальної методологічної позиції, яка «спільну основу», «спільну думку» вбає в переконанні про багатоманітність явищ. Саме це переконання і називає В. Татаркевич естетичним плюралізмом. Детальне обґрунтування «плюралістичного характеру» явищ зі сфери естетики міститься у праці філософа «Позиція естетична, літературна і поетична» («Postawa estetyczna, literacka i poetycka»). Ствердивши різноманітність переживань, що лежать в основі естетичних явищ, В. Татаркевич запропонував їх поділ на три види: естетичні переживання (у них домінує чуттєвий чинник), літературні (важливу роль у них виконує інтелект) і поетичні (основну роль у них відіграють уява та почуття). «Ці три відокремлені тут види переживань є безсумніву різними, хоча поточно носять ту саму назву естетичних» [6, с. 85]. Таке розрізнення, а потім інтерпретація виокремлених за принципом аналогії трьох проявів (естетичної, літературної і поетичної) мають слугувати обґрунтувню різноманітності видів позицій і естетичних переживань.

Тезою на захист плюралізму, на думку В. Татаркевича, є те, що в впродовж історії естетика мала різні прояви, а тому історія, яка представляє її розвиток, також має бути багатоманітною. «Різновидність характеризує також історію інших гуманітарних наук, однак в історії естетики проявляється надзвичайно яскраво. Давні історики естетики переважно розвивали якийсь один її вимір, занедбуючи інші. Якщо щось вирізняє мою книжку, це те, що прагне однаковою мірою врахувати різні прояви естетики» [10, с. 25].

«Багатоманітність того, що називаємо мистецтвом, є фактом: у різні часи, у різних країнах, різних течіях, стилях твори мистецтва не лише мають різні форми, але виконують різні функції, є вираженням різних інтенцій і різним чином діють».

Своєрідним узагальненням плюралізму в естетичних поглядах В. Татаркевича може розглядатися його альтернативне визначення мистецтва і твору мистецтва. Воно виводиться з переконання, що визначення твору не можна звести до жодної функції, яку він виконує [2, с. 50–53].

Знання про мистецтво, на думку філософа, має три предмети: першим є самі твори мистецтва; другим – переживання, які людина відчуває щодо цих творів; третім – поняття, за допомо-

гою яких вона твори схоплює і назви, які їм дає. Це, однак, не означає, що Татаркевич відокремлює згадані поняття. У його теорії ці поняття є взаємопов'язаними з художньою та інтелектуальною глибиною, з якої виростили. Окремої уваги заслуговує процес переходу від фактів до понять. Дескрипція і прояснення понять у цьому контексті виразно пов'язані між собою. Завданням історика є не лише опис, але й прояснення. Естетик прагне витлумачити характеристики речей, які досліджує, запитуючи, чому вони є такими, а не іншими.

Тлумачення, в розумінні В. Татаркевича, полягає на переконанні, що існує дві групи естетичних думок: природні самі про себе тлумачать, інші натомість вимагають прояснення. Стають зрозумілими лише для того, хто знає умови їх виникнення, психологію художників, філософів, знавців, які їх висловили, тогочасні погляди на мистецтво, суспільний лад, смак тощо [3, с. 15].

Складність генези естетичних явищ вказує одночасно на велику кількість мотивації їхніх теорій. Зв'язок естетичних явищ з суспільними процесами не позбавлений уваги філософа. На його думку, естетик, а особливо історик естетики, має зважати на це, презентуючи розвиток естетичних поглядів, має щоразу звертатися до історії устрою, філософії й мистецтва.

Важливу роль у працях В. Татаркевича відіграє проблематика позаестетична, суспільна, а також справи смаку, моди, уподобань. Філософ прагне передати якнайкраще типовий інтелектуальний клімат чи загальні визначення головних етапів розвитку естетичної думки. Наприклад, інтерпретуючи народження ренесансної чи барокової естетики, відзначає всю складність відповіді на питання про кшталт теорії прекрасного і мистецтва. У дослідженні цього питання його цікавлять, таким чином, не лише різні сприйняття меж класичного Відродження, але також тісно пов'язані з цим проблеми становища Італії в тогочасному світі. Те, що загалом називаємо тлом епохи, в інтерпретації В. Татаркевича набирає значення художнього опису. Стиль цих висловлювань філософа часто викликає асоціації з творчістю Гейзінги або Бурхарда. Прикладом чого може бути хоч би образ народження епохи Середньовіччя чи опис маньєризму.

Зміст «Історії естетики» В. Татаркевича визначає два напрями: естетика *explicite* та естетика *implicite*, яка міститься у висловлюваннях, що лише посередньо стосуються питань естети-

ки. Мислитель звертає увагу на те, що попередні історії естетики займалися лише поглядами естетиків, філософів, які вписувалися в межі загальноприйнятих теорій. В. Татаркевич підкреслює необхідність включення до стародавньої естетики, окрім поглядів Платона й Аристотеля, також погляди Плінія і Філострата, які не тільки виражали панівні у той час тенденції у сфері моди й смаку, але також впливали на формування уподобань і окреслених зацікавлень проблемами естетики. «Якби історик естетики черпав свої знання лише від вчених естетиків, то не відтворив би повністю того, що в минулому знали і думали про прекрасне й мистецтво. Мусить це знання черпати від художників, має нотувати також думки, які знайшли вираження не лише в наукових книжках, не у письмі, але в смаку і голосі народу. Не всі естетичні думки відразу знайшли своє вираження у словах, а були висловлені у творах мистецтва, у формі, у барві, звуку» [3, с. 13].

Тому у своїх дослідженнях В. Татаркевич виходить за межі висловлювань філософів, які були головними героями праць Шаслера чи Бозанкета. Визнаючи, що роль філософії у розвитку естетики була ключовою, В. Татаркевич водночас аналізує концепції прекрасного й мистецтва, що місяться у висловлюваннях, які лише посередньо стосуються естетики. Зараховує до них: 1) висловлювання художників, які виражені у листах, коротких увагах, афоризмах, віршах тощо. Таким чином, з'являються в історії естетики уваги Плінія, лист Рафаеля до Папи Римського, сонети Мікеланджело, афоризми Клеє; 2) твори художників, які висловлювали свої погляди не словами, але за допомогою картин чи скульптур (Караваджо, Вермеєр, Рембрандт тощо); 3) судження реципієнтів. Часто, зазначає естетик, *vox populi* у мистецтві перебував у опозиції до творця; то він наказував у Візантії нищити твори світського мистецтва; то мобілізує сьогодні до супротиву щодо абстрактного мистецтва.

Можна, таким чином, говорити про своєрідний «егалітаризм» наукової позиції В. Татаркевича, оскільки враховується значення багатьох значущих у суспільному і художньому сенсі висловлювань, незалежно від їх позиції у встановленій ієрархії. Добре відомо, що в історії часто початково ігноровані голоси, висловлені за межею офіційної сфери, панівною культурою мали, по суті, дуже важливе значення і сприяли розвитку мистецтва та суспільства в цілому.

Визначаючи роль імпліцитної естетики і її відношення до експліцитної естетики, В. Татаркевич застерігає ідентифікацію обох течій, говорить про доповнюючий характер естетики *implicite*. Естетик зазначає, що при опрацюванні деяких періодів історикові не обійтися без цього доповнення; образ Середньовіччя або візантійської естетики був би неповним без цього [3, с. 13].

Аналіз матеріалу імпліцитної естетики дає історії естетики багато цінних спостережень. Особливо цінним є опис суперечок про ікони, представлений В. Татаркевичем у його дослідженні історії естетики.

Доповненням і завершенням «Історії естетики» В. Татаркевича є його праця «Історія шести понять». Спільний матеріал однак по-різному трактується в обох творах. За висловлюванням самого автора, «Історія естетики» є історією людей, письменників, художників, які в минулі віки висловлювалися про прекрасне і мистецтво у формі й творчості. Натомість «Історія шести понять» інакше розглядає цей матеріал: як історію положень, понять естетичних теорій [8, с. 5]. Різними є також часові межі двох праць. Якщо «Історія естетики» завершується XVIII століттям, то «Історія шести понять» охоплює сучасний етап. Основна характеристика останнього твору полягає у показанні того, як далеко в історії естетики можна і слід шукати передумов, які визначають дослідження її сучасності. Суперечки про першість плюралізму та історичного досвіду відходять на другий план, виявляючи свідомо програмний зв'язок між теорією і практикою, яку становить історія.

Історія вчить досліджувати сучасність не лише в тому сенсі, що дослідник відстежує подальший розвиток визнаних вже класичними мотивів естетики. Їх теперішня доля, наступні злети і падіння (наприклад, деградація поняття «прекрасне») є лише однією часточкою великої панорами, яку відкривають твори В. Татаркевича.

Придатність чи навіть необхідність історичного знання для конструювання теорії сучасної естетики виражається також у тому, що виходячи від традиційних ранньоісторичних естетичних формул філософ визначає історію як одне з джерел сучасної рефлексії про мистецтво. Не йдеться тут про пасивне сприйняття, але про складні перетворення, завдяки яким окремі категорії через порівняння і відсилання до стародавніх зразків отримують

додатковий пункт віднесення. Це не лише прийом, який допомагає впорядкувати естетичні категорії. Завдяки точним зіставленням проблем, понять і назв залишається на передньому плані теза про постійно присутній, надихаючий характер класичної естетики. Сформульовані раніше ідеали й категорії, будучи вираженням певного культурного тилу, надають сучасній естетиці характер явища, яке виросло та залишилося у сфері впливів середземноморської культури.

Пов'язана з цим періодизація історії естетики. Новочасну естетику В. Татаркевич завершує 1700 роком. У цей час, як стверджує філософ, завершується панування в естетиці її класичної доктрини, згодом виникне сама назва естетики, постане можливість її виокремлення як відносно самостійної дисципліни. Все це буде вже предметом дослідження твору «Історія шести понять». У цій праці В. Татаркевич запровадив поділ на чотири великі періоди в історії естетики: стародавній, середньовічний, новочасний і сучасний.

Загалом, естетика відіграє важливу роль у творчості В. Татаркевича. Саме в цій сфері досліджень з'являються живі категорії, які прагнуть передати весь запал навколишнього світу.

У праці «Зосередження і мрія» («Skupienie i marzenie») В. Татаркевич пише: «мистецтво саме є твором фантазії і мрії». Визначаючи місце мистецтва у світі, цивілізації та культурі, зазначав, що мистецтво є необхідним «інакше, але не менше ніж заспокоєння голоду чи віднайдення прихистку».

«Потреба натомість інших, відмінних від біологічних, людина має ще більше. До них належить *експресія*, потреба висловитись, розрядити своє психічне життя. Також потреба *творчості*. Також потреба порядку, гармонії, можливої досконалості, прекрасного. Потреби ці по-різному переплітаються з біологічними, але рано чи пізно стають самостійними. Отож ці потреби – експресії, творчості, гармонії і прекрасного – реалізує передусім *мистецтво* [5, с. 91].

У праці «Історія шести понять» обличчя сучасного мистецтва змальоване чіткими, міцними контурами: атаки на позицію мистецтва, занепад значення прекрасного, неможливість конструювання теорії естетичного переживання і теорії цінності, кар'єра поняття творчості, що ледь не призвела до затирання її (творчості) меж, а одночасно – вдало підкреслена – велика автентична

потреба мистецтва, суспільна зажерливість і безпорадність, яка стоїть поряд з ідеєю споживання мистецтва.

Спостереження В. Татаркевича, зроблені близько чотирьох десятиліть тому, досі є актуальними, відображають основні проблеми в сучасному мистецтві та естетичній теорії. Естетик підкреслив ті контрасти й парадокси сучасності, які лише дедалі поглиблюються, а саме прагнення, з одного боку, наблизитися до справжнього мистецтва, яке втілює одвічний потяг гомо сапієнс до прекрасного, а з іншого – часто лише споживацьке трактування твору мистецтва, сприйняття його як лише певної речі серед інших речей, які оточують людину. Сучасна культура споживання, яка домінує з кінця минулого століття, таким чином, не минула сфери художнього образотворення, точніше, визначає характер сприйняття і оцінки творів мистецтва.

Література:

1. Kuczyńska A. Estetyka i ludzie // Tatarkiewicz W. Wybór pism estetycznych, wprov., wybór i oprac. A. Kuczyńska. – Kraków: Universitas, 2004. – S. VII–LIII.
2. Tatarkiewicz W. Dzieje sześciu pojęć. – Warszawa: PWN, 1975. – 290 s.
3. Tatarkiewicz W. Estetyka starożytna. – Wrocław, 1962. – S. 10.
4. Tatarkiewicz W. Historia filozofii. – Warszawa: PWN, 1981. – T. 1. – 390 s.
5. Tatarkiewicz W. Parerga. – Warszawa, 1978. – 141 s.
6. Tatarkiewicz W. Postawa estetyczna, literacka i poetycka // Tatarkiewicz W. Droga przez estetykę. – Warszawa: PWN, 1972. – 130 s.
7. Tatarkiewicz W. Przedmowa // Tatarkiewicz W. Droga przez estetykę. – Warszawa: PWN, 1972. – 482 s.
8. Tatarkiewicz W. Przedmowa // Tatarkiewicz W. Dzieje sześciu pojęć. – Warszawa: PWN, 1975. – 290 s.
9. Tatarkiewicz W. Układ pojęć w filozofii Arystotelesa / przeł. I. Dąbska. – Warszawa: PWN, 1978. – 126 s.
10. Tatarkiewicz W. Wyjaśnienie // Studia Estetyczne. – 1975. – T. XII. – S. 25–32.
11. Tatarkiewicz W. Zapiski do autobiografii // Tatarkiewiczowie Teresa i Władysław. Wspomnienia. – Warszawa: PiW, 1979. – S. 147–184.